

TARTALOM

Engel Pál emlékére

- **Glatz Ferenc:** Engel Pál 2
- **Csukovits Enikő:** Királyi palota és udvar 5
- **Nógrády Árpád:** Mennyit ér a kegyelemlevél? 8
- **Pálosfalvi Tamás:** Hatalmi harcok a Horvát-Szlavón bánóságban 11
- **Solymosi László:** Istenítélet és pecséthasználat 14
- **Teke Zsuzsa:** Zsigmond és Ragusa 17
- **Tringli István:** Az autonóm megye kialakulása 20
- **Zsoldos Attila:** Ki lehetett Miklós országbíró? 22

Közös dolgaink

- **Csorba László:** Ortodox metropolita és román nemzeti politikus 24

Rendszerváltás

- Magyar határnyitás, 1989. szeptember 11. (Interjú Oplátka Andrással) 27

Hírek

- A Yenikapi-ásatás • Szakkarai nekropolisz
- Sztálin, a „harmadik legnagyobb orosz”
- Jóváítétel a Franco-rezsim áldozatainak (Farkas Ildikó) 33
- Kor-képek, 1957–1967 35

Pro Cultura-melléklet

- **Glatz Ferenc:** Húsz év után: újra kell gondolni a mellényt

Címlapon:

Stiborici II. Stibor sírköve,
1430-as évek eleje.
(Mátsolat) BTM

Támogatónk:

Nemzeti Kulturális Alap

História

Szerkesztő: Glatz Ferenc

A szerkesztőség tagjai: **Burucs Kornélia, Demeter Zsuzsanna, Fodor Pál, Kertész István, Sipos Péter, Szász Zoltán, Zsoldos Attila**

Olvasószerkesztő: **Kovács Éva**
Munkatársak: **Farkas Ildikó, Kocsis Gabriella, Bognár Katalin, Horváth Imre (számítógépes tördelés), Nagy Béla (térkép)**
Szerkesztőségi titkár: **Oprán Emese**

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj 2009-re: 3200 Ft.

Felelős kiadó: **História Alapítvány.**
Szerkesztőség: 1014 Bp., Úri u. 53. Tel.: 224-6700/615, 623, 625; tel./fax: 356-0457.
Levél cím: Pf. 9. Bp., 1250. www.historia.hu
Bankszámlaszáma 11701004-20125394 OTP

Devizaszámlaszámok: Budapest Bank Rt. 1051 Bp., Hercegprímás u. 5.
USD HU47-10103104-82876600-00000997;
Euró HU46-10103104-82876600-01000309
Adószám: 19654243-2-41

Szedés, tördelés: **MTA TTI Kiadványcsoport.**
Nyomdagrafikai előkészítés: **Kronikás Bt., Biatorbágy**
Nyomás: **MESTERPRINT Kft., Budapest, Vak Bottyán u. 30–32/B**
Terjeszti: **LAPKER Rt. és alternatív terjesztők.**
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII. ker., Orczy tér 1. Tel.: 06-1-303-3447; postacím: Bp., 1932). További információ: 06-80-444 444
hirlapelofizetes@posta.hu

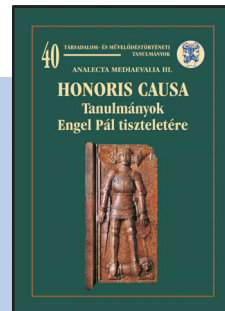
HU ISSN 01392409. Index: 25384

ENGEL PÁL EMLÉKÉRE

Engel Pál

A középkor csodálata

Engel Pál, szerkesztőségünk tagja, az elmúlt évben ünnepelte volna 70. születésnapját. 2001-ben meghalt. Születésnapjára kollégái emlékkönyvet állítottak össze, a História pedig emlékszámot. A középkori emberek életkörülményeit, intézményeik működését – egyben a történelmi műhelymunkát – kívántuk bemutatni. A sokszínű középkort, amelyet Engel Pál fiatal korától folytonosan csodált. Aminek kutatására életét tette fel.

Több mint hetven éve született Engel Pál. 1938. február 27-én. És már nyolc éve halott. Vannak sorsok, amelyek beilleszkednek a kor tömeges életpályaáramába. Azokat a kor általános felfogása miatt érdemes tanulmányozni, vannak sorsok, amelyeket különlegességük miatt. Engel Pálé ilyen sors volt.

Fővárosi, értelmiségi családban született, felmenői között sok vagyonos és a fővárosnál érdemleges tisztségeket betöltő férfi volt található. Ezekre, igaz, csak a legszűkebb baráti körben, élete végéig szívesen emlékezett. Mert hitt – hittünk – abban, hogy az ember közösségi lény, és e közösséget az intézmények tartották és tartják fenn. A középkorban éppúgy, mint a 20. században. Zárkózott, egyes életszakaszaiban szinte már külön egyéniség volt. Aki mindennél többre becsülte szellemi függetlenségét. De mindahányszor hivatali felkérést kapott, vállalta a tisztségeket, igaz, mély, valós érzelmi vívódások után. És őszintén szenvedett attól, ha a hivatalban kudarcok érték.

Családjától – ahogy ő mondta – „jó géneket” örökölt, és kiváló nevelést kapott. Mindig meleg tisztelettel emlékezett édesanyjára, aki a német és francia után, idős korában tanult meg angolul, és „aki csak okos és kiváló emberekkel barátkozott”. De aki az úri lakásba 1949-ben befogadott ápolatlan és műveletlen proliánytól az elköltözéskor őszinte barátnőként vált el. Ha volt a szűkebb baráti körben, közöttünk – Szűcs Jenőre, Szakály Ferencre gondolok – valakiben romantikus együttérzés a szegényebb néprétegekből jött emberek iránt, az leginkább benne volt meg. Otthonról hozott fegyelmezettséggel viselte a néha rá irigykedőket a briliáns, örökölt logikai készségéért, a gyermekkorában kifejlesztett idegennyelv-tudásáért és a több generáción át a családba nevelt úriember-normáért. Ahogy mondta, úriember nem lop, nem csal. Úgy gondolta, ehhez az úriember-fegyelmezettséghez tartozik, hogy az embernek ne legyenek sem társadalmi, sem etnikai előítéletei. Élete végén fakadt ki, csak egyszer, akkor is saját volt osztálya, a magyar középosztály ellen. Legjobb barátja sem tudta lebeszélni erről.

Kiváló a természettudományokban, a matematikában, de őt gyermekkorától a történelem érdekli, a várak, a lovagok, a nemesi családok a középkorból (a rá nagy hatást tett igen művelt nevelőapjáról többször említi annak nemes származását), az újkorból pedig kiemelten az angol parlamentarizmus nagy politikus debattóit, a két Pittet és Churchillt emlegette a leggyakrabban. Megjelenésében, viselkedésformájában mindig is éreztük a polgárosult angol dzsentri birodalmat összetartani képes elegáns felülemelkedettségét. Az angol alkotmányos monarchiát többször is szenvedélyesen védte szakmai vitákon a radikális köztársaság-pártiakkal szemben.

Történelemmel akart foglalkozni és könyvek között élni. Történelem–könyvtár szakon végez, először a 9–10. századi Bizánccal foglalkozik, erről írja első tanulmányait (1964–1966). A magával hozott angol, német, francia és orosz nyelv mellett az egyetemen kiváló latinossá fejleszti magát, s pusztán logikai feladatként is gyakorolja magát ezek alkalmazásában, így olvas az orosz alapján szerbhorvátot és bolgárt, a latin és a francia alapján olaszt, spanyolt, a bizánci téma kedvéért az újjörögöt és a régi törököt is elfogadhatóan ki tudta olvasni. Önmagáért, a maga képességeinek megpróbálásaként logikai gyakorlatokkal tornáztatja agyát az utolsó évig. Amíg a halálos kór nem vált előtte ismertté. Szabadságaira, ha el kellett utaznia – ezt a szó komoly értelmében rajongva szeretett feleségéért tette –, akkor válltáskájában tucatnyi angol, német és magyar nyelvű keresztretjvényt cipelt. Feladatmegoldó embernek tartotta magát, kedvenc négyszemközti szórakozásaink közé tartozott, hogy én készítettem a keresztretjvényeket, és aztán az összefirkált papírlapot letéve, fejben próbáltuk az „igen-nem”-es megoldást. (Szűcs Jenő és Szakály Ferenc hangos derülségének kíséretében.) Matematikai logikája sok merevséghez is vezetett értékítéleteiben. De ez nyitotta meg számára az utat – no és csodálatos memóriája – a számítógépes adatbázisképzés lehetőségeinek felismeréséhez. Engel évtizedekkel előzte meg korát – nemzetközi összehasonlításban is – a nemzeti történelemre vonatkozó társadalom- és intézménytörténeti adatbázis, illetve a történeti művekben a digitalizációs közlési műfajok kialakításában. Az ő nevéhez fűződik a műfajában egyedülálló 14–15. századi archontológia, azaz a kor tisztség- és hivatalviselőinek rekonstrukciója, amely egyben az eddig ismert legteljesebb genealógiai adattár, a középkori magyar történelem digitalizált térképegyüttese és a magyar megyei nemesi társadalom eddigi legaprólékosabb rendszerszintű leírása. Ezeket az adattárakat Engel igazából a maga kedvéért, otthon, hallatlan szorgalommal és ugyanakkor utolérhetetlen logikai fegyelmességgel készíti. Barátai rábeszélésére lesz csak a kedvtelésből és szenvedélyből összehozott „tényhalmazokból” – ahogy ő nevezte ezeket – publikált könyv. Engel ugyanis, miután a Bizánc-téma nem hozott megélhetést, váltott a középkori magyar történelemre. Rekonstruálja a 15. századi világi nagybirtok megszűlését. Ismét a tisztség- és hivatalviselők, valamint a család-történet. A Rozgonyi és Kani-zsai családra vonatkozó szinte teljes levéltári anyag megmozgatása, valamint a kiadott forrásanyag alapján mutatja ki, hogy Zsigmond 1437. évi halála után hogyan esik szét a királyi hatalom első számú alapja, a királyi birtok, s hogy a 150 királyi várból 1498-ra, tehát a Mátyás uralkodása utáni évtizedre már csak 26 marad királyi kézen. Az érdeklődés középpontjában személyi kérdés

is áll: vajon Mátyás halála után miért állnak át az oligarchák, a királynak tett ígéretük ellenére, a fia, Corvin János ellenségeinek táborába? Engedi ezt a kedvére kutató szabad értelmiségi – ahogy ő mondta „magánzó” – életmódot az, hogy nem kerül tervfeladatokat kitéző kutatóintézetbe vagy oktatói kötelezettségeket elváró tanszékre. Húsz évig a szakmai közélet „perifériáján”, könyvtárakban dolgozik: az Egyetemi Könyvtárban, majd a Posta-vezérigazgatóság könyvtárának vezetője, végül az Országos Széchényi Könyvtárban. A kor hivatal- és államszervezet-történelmének legújabb irányzataira talál rá: nem a hatalmi államot, még csak nem is a hivatalnok-államot, hanem az állam szolgáltató funkcióit kell vizsgálni. Mégpedig az államszervezetben hivatalt viselt személyek, azok vagyoni állapotának teljes rekonstrukciójával. Senki nem ismerte és valószínűleg hosszú ideig nem is fogja ismerni úgy a 14–15. századi Magyarország hivatali rendszerét, a királyi udvartól a megyei familiárisokig, a nádoroktól a helyi várnagyokig, mint Engel Pál. Névről, rokonsági összeköttetésekbe és így érdekközösségeikbe helyezve azokat. 1973-tól a 20. századi magyar történetírás talán legnagyobb középkorkutatója, Mályusz Elemér mellett dolgozik. Oklevélolvasását, topográfiai-földrajzi ismereteit Mályusz és Györffy mellett tökéletesíti. Engel – és ez nem volt feltétlenül konform az 1970-es évek felfogásában – Mályusz-tanítványnak vallotta magát. Legnagyobb felfedezésének tartja a „honor” birtoklási forma kimutatását. Vagyis: Magyarországon a 14–15. században biztosan, de már feltehetően korábban is, az uralkodó a királyi birtokok jövedelmeinek eladományozásával fizeti meg fő tisztségviselőit. Ezért aztán nem alakul ki Magyarországon a hűbéresi viszony, amely kölcsönösségen alapul uralkodó és hívei között. Ez a rendszer borul majd fel a 15. század közepén, amikortól a királyi adományok már örökbirtokként jutnak a bárók kezére, akik állandósuló beháborúba sodorják az országot. És aminek következtében is a magyar állam csak gyenge erőfifejtést képes mutatni a térségbe benyomuló oszmán-török erővel szemben.

A „magánzó” Engel 1982-ben – ahogy mondani szokta – „hivatásos” kutató lesz. A Történettudományi Intézetbe kerül. Itt együtt él az 1949 után feljött új generáció (Pach, Hanák, Ránki) az 1949-ben félreszorított, majd az 1960-as években fokozatosan rehabilitált régiekkel (Mályusz, Györffy, majd Kosáry Domokos). És hangjukat hallatják már Engel korosztálytársai, akik a nagy összefoglalók árnyékában is a köznapi és a mikrotörténelem kutatásának szenvedélyével fognak témáik kidolgozásához, legyen szó a társadalom, a politika vagy éppen a szellemi élet, a történettudomány történetéről. És szenvedéllyel hisznek abban, hogy a mindenkori politikai rendszert azon kell mérlegre tenni: mennyire engedi akár a politikai adminisztrációban, akár a szakigazgatásban,

Középiskolai Történelemtanárok Konferenciája. Szakály Ferenc, Kosáry Domokos, Glatz Ferenc, Kardos József, Engel Pál. Békásmegyér, 1992

akár a kutatásban a szakszerűség érvényesülését. Engelből, a szakmai közélettől inkább távol élő kutatóból, kibújik a közélet, a közösség iránt fogékony ember. Különböző szakmai bizottságoknak a vezetője, legjobb barátainak sorából kerülnek ki az intézet osztályvezetői, az igazgatóhelyettes, a háttérben pedig – 1986-ot írunk – ott van az intézet igazgatója, Ránki György, aki ekkoriban ugyan keveset van Magyarországon, de nemzetközi tekintélye naponta érződik, és ott van a dogmatikusokkal szemben rehabilitált Kosáry Domokos, immáron a történészek nemzeti bizottságának elnöke. Ahogy Engel mondta egy, a Beszélőnek adott interjújában: „Ilyen szempontból a rendszerváltás sem hozott nekünk semmiféle felszabadulás-élményt, mert már vagy tíz éve nem léteztek ideológiai gátak, tabuk vagy hasonlók.” Ekkortól az élet hozza a sikereket, az elismerést és a nagy ívű munkák megírását. (Amelyeket ő amolyan „kikényszerített” műveknek tartott, mivel legszívesebben Károly Róbert pénzügyeivel foglalkozott, vagy éppen a Temesköz történeti településrendszerének rekonstrukcióját folytatta.) Szűcs Jenő után osztályvezető (1988 – ekkor már Ránki sem él), ő írja meg a nemzeti történelem új európai látószögét meghirdető sorozatban a középkor történelmét, azután az intézet igazgatóhelyettese lesz és szinte minden szakmai bizottságban a hazai középkorkutatás első számú képviselője, az általa is olyannyira tisztelt Kubinyi András, Kristó Gyula társaságában. Képességeit az egyetemi oktatásban, konferencia-előadásaiban (Történelemtanárok Konferenciája), a szerkesztésben (História, Történelmi Szemle, Acta Historica) is csillogtatja. De legszívesebben a levéltárban vagy első-tétített szobájában számítógépes adatrendszerei között élt. 1995-ben akadémikus. Rövid időre ismét könyvtárvezető hivatalt vállalt: azt reméli, hogy barátja mellett, aki korábban az intézeti igazgató, most pedig az Akadémia elnöke, tud segíteni az Akadémiai Könyvtár általános szakmai és anyagi nehézségein (1996–1997). Ebben tévedett, tévedtünk. 1997 után ismét a Történettudományi Intézet osztályvezetője, közben – kizárólag elkötelezettségből – egyetemi tanárságot vállal másodállásban Miskolcon, Szegeden és az Eötvös Kollégiumban. Elkötelezettségből vesz részt a millennium történettudományos előkészítésében és – ahogy mondani szerette – szakmai ellenőrzésében. Amilyen határozott mondatokkal bírálta azokat, akik a hazafiság tartozékának vélik a mai magyar nemzeti közösség és a kora középkori magyar háborúskodó nagyhatalom közötti érzelmi azonosságot, ugyanolyan határozottsággal vett részt barátai mellett az Országgyűlés törvénytervezetének kritikájában, az államilapításról és a Szent Koronáról. És elismeréssel adózott, adóztunk azért, hogy az akkori kormányadminisztráció fiatalabb része elfogadta szakmai kritikánkat: a Szent Koronaszme irracionális tana nem lehet része egy európai gondolkodású magyar nemzet törvénykezésének.

Aztán jött 2001. Már tudta, hogy halálos beteg. Fegyelmetlenül viselte a betegséget, ahogy azt úriemberként neveltetésében megszokta és minden téren gyakorolta. De mind gyakrabban keresett meg zaklatottan, emlékeztetve az elmúlt évtized beszélgetéseire arról, hogy a demokrácia határai közé nem lehet beengedni a nem demokratikus erőket. A parlamentáris demokráciának természetes velejárója az utcai politizálás, de minden kormányzat a demokrácia, így a maga sírját is ássa, ha az utcát hívja segítségül parlamenti ellenfelének legyűréséhez. Az utcán elszabadult indulatok erőszakos cselekményekhez vezethetnek; emlékeztetett: mennyire aggodalmasnak tartottuk, hogy még az 1980-as években is az akkori politikai vezetés nehezen tolerálta: a nemzeti történelemnek nincsenek pozitív és negatív hagyományai, nem szabad, hogy a munkásmozgalom, az osztályharcok hagyománya legyen csak a nemzeti hagyomány. És emlékeztetett: mennyire elkeseredtünk a másik végleten, amikor 1990 után mindent, amit a szovjet rendszer idején tiltottak vagy amit szakmailag bíráltunk, azt most hirtelen a nemzeti hagyományként tüntetik fel. S hogy 1944–1945-ben nemcsak a demokratákat szorították emigrációba, hanem a volt szélsőjobboldali és irracionális diktatórikus erőket is, amelyek azután az emigrációban magukat a nemzet fő képviselőinek mutatták, s broszúráikkal, kirekesztő nézeteikkel térnek most, az 1990-es években vissza. Amikor türelemre intetem, s hogy vitában, a Históriaban vagy napilap hasábjain kell felszólalni, hirtelen rám és feleségemre nézett nagy, barna szemével, keserűen azt mondta: „Nekem, úrigyerekek ez jobban fáj talán, mint neked. Mi nem ilyenek voltunk, az én szüleim és felmenőim mindig lenézték a csöcselüket, ezen a ponton nincs türelem.” Néhány nap múlva zaklatott kéziratot tett elém, mondta, hogy most ő fizeti a vörösbort, és elolvastatta velünk a Népszabadságba szánt szöveget, ami azután *Úrigyerekek tévúton* címmel jelent meg. Észrevételeket tettem, jelentékteleneket, hogy ugyanis húzza ki a szövegből azt, hogy ő nem liberális és nem bolsevik, s hogy talán a mostani politikai válságnak nem az őstörténelemben való összekacsintás a nemzeti romantika és a fajelmélet között az oka. Hanem a mostani válság oka sokkal inkább a kegyetlen harc a választói voksokért. Merthogy a politika immáron a legnagyobb kisajátítható pénz, az adófizetői pénz megszerzéséért folyik, és hogy ehhez az út a politikán át vezet...

Engel három hónapra az úrifiúk tévútjáról írott cikke után meghalt. Figyelte az őt ért kritikákat, de csak legyintett,

legyintettünk. Számára az volt a fontos, hogy betegen is egy életélményt védjen meg: a 19–20. századi szakértelemiség életélményét, a hitet a becsületben, a tisztességben, a színvonalban. Mert ahogy a kórházi ágyon erről utoljára szólt: jó hazafi az, aki tehetsége kifejlesztésével a legtöbbet teszi az emberekért. Hozzátettem, morogva: és itt most valami más irány kezdődött, amely más elvek érvényre juttatásáért harcol...

GLATZ FERENC

Az utolsó üveg bor, 2001. április 29.

